

ІДЕЙНО-ЦІННІСНИЙ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ К.БАРТА

Стаття присвячена богословській спадщині відомого протестантського теолога, який не лише оновив і систематизував богословські ідеї епохи пізнього модерну, але й заклав надійні основи світоглядно-догматичних засад християнства, що стало невичерпним джерелом для глибокого осмислення і збагачення.

Ключові слова: есхатологія, неортодоксія, сотеріологія, ліберальне богослов'я, апокаліптика, діалектична теологія, «Церковна догматика», міф, буття, богослов-екуменіст.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що творчість Карла Барта служить джерелом натхнення не лише для християн, але і для людей за межами християнського співтовариства, надає небогослову, і навіть нехристиянину важливий досвід соціально-політичного видіння. Його творчий потенціал увійшов в історію християнської думки як одна головних подій богослов'я ХХ століття.

Мета роботи. Розкрити роль К.Барта у формуванні нової ортодоксії, якого папа Пій ХІІ назвав «самим величним богословом після Фоми Аквінського». **Завданням** є намагання розкрити причини зростання інтересу до К.Барта у наш час, у який богослов'я шукає нові шляхи вдосконалення у постмодерністську епоху.

Виклад матеріалу. До кінця ХVІІІ ст. протестантизм у своєму початковому вигляді значною мірою дещо застарів. Історіософський та науково-філософський підхід до витлумачення природи релігії, що отримали значний розвиток в епоху Просвітництва, поставила під сумнів спроможність самої віри в Бога. Протестантська теологія шукала нову ідею Божества і нову формулу релігії, щоб йти в ногу з часом, до ідейного активу якої вже долучилися на той час Б.Спіноза і Р.Декарт, Ф.Бекон і Дж. Локк, Д.Дідро та І.Кант. Коли критика похитнула авторитет Біблії, релігійна думка кинулась у пошуках спасіння назустріч новітнім філософським концепціям. Протестантські теологи за допомогою філософії спробували вивести релігійну думку з-під жорсткого підкорення біблійним нормам, на поприще вільного мислення. Це була реакція на атеїстичну критику релігії, спроба вивести її з-під удару цієї критики, позбувшись забобонів і водночас надати релігії більш рафінований і витончений вигляд.

Релігійно-філософський рух у протестантизмі, що сформувався в ХІХ ст. і отримав також назву модерністського, зробив спробу захистити основні доктринальні положення християнського вчення шляхом перегляду їх традиційного догматичного розуміння, врахувавши досягнення розвитку науки, а також і зміну соціальних відносин. Його ще називають «ліберальним» чи вільнодумним протестантизмом. Відмінною рисою лібералізму є бажання адаптувати релігійні ідеї до сучасного мислення, перевести їх до зрозумілого термінологічного апарату.

Засновником та ідеологом ліберальної теології є німецький пастор Реформаторської церкви, професор теології і філософ Фрідріх Шлеєрмахер (1868-1934), а також такі відомі її представники – А.Гарнак, Е.Трьольч в Німеччині та Фр. Пібоді і У.Раушенбах у США. Ф.Шлеєрмахер не просто заснував нову школу богословської думки, а започаткував нову еру християнського гуманізму та сучасного богослов'я. Представники нового протестантизму доклали зусилля, щоб зблизити теологію з ідеалістичною філософією, взявши на озброєння деякі положення філософських систем І.Канта і Ф.Гегеля.

Варто зазначити, що під впливом Ф.Шлеєрмахера формувався світогляд багатьох представників «ліберальної теології» ХІХ – ХХ століть, в тому числі й німецького протестантського екзегета і богослова Альбрехта Рітчля, в поглядах якого знаходимо ідеї про превалювання релігійного почуття над всіма іншими атрибутами «істинної віри».

Водночас крах ідей ліберального оптимізму, що стався після Першої світової війни і призвів до втрати ілюзій щодо соціальних можливостей християнства, породив модернізацію есхатологічних концепцій відносно майбутнього людства. На фундаменті лібералізму виник новий напрямок протестантизму, що поставив за мету оновити есхатологію, запропонувавши ортодоксію в доволі прагматичному, привабливому вигляді.

Провідні есхатологічні принципи неоортодоксії започаткував представник Реформаторської церкви, професор богослов'я Карл Барт (1886-1921), бібліографія праць якого складає понад 500 назв. За його 13 томів «Церковної догматики» папа Пій XII назвав найбільшим богословом з часу Фоми Аквінського» [5, с. 419]. Власні есхатологічні погляди К. Барта відобразив у таких фундаментальних працях, як: «Послання до Римлян», «Світ Бога і світ людини», «Кредо», «Церковна догматика». Доктринальні положення руху протестантської неоортодоксії Барта сформував на базі вчення А.Гарнака, богослов'я досвіду Ф.Шлесермахера, реформаторських ідей Ж.Кальвіна та інших ідеологій протестантизму.

У цьому зв'язку актуальним є питання формування світогляду К.Барта. Майбутній реформатор протестантської теології народився в Базелі 1886 р. Через три роки разом з батьками він переїхав у Берн, де його батько отримав місце професора церковної історії і екзегетики Нового Завіту. В 1902 році, напередодні конфірмації в Берні, він прийняв рішення стати богословом – не через те, що бажав проповідувати і мріяв про пастирську роботу, а для того, щоб краще зрозуміти Символ віри. Богословське навчання К.Барта розпочав у Берні, де добре засвоїв методи історико-критичної школи, щоб застосувати їх до критичного дослідження Біблії. Прочитавши «Критику практичного розуму» Канта, Барта почав віддалятися від консервативного богослов'я свого батька. Він поїхав у Берлін, де під керівництвом Адольфа фон Гарнака, вивчав кантівську «Критику чистого розуму», відкрив для себе богослов'я Ф.Шлесермахера та прочитав «Етику» В.Херманна. У Марбурзі К.Барта три семестри слухав лекції у відомого етикознавця, а також провідних неокантіанців того часу: Германа Когена, дослідників Нового Завіту Вайса, Хайтмюллера і Юліхера. І не дивно, що у богословському відношенні Барта став лібералом. Однак повернення до соціалізму в політиці співпало з його розривом з лібералізмом у богослов'ї.

1908 р. Барта отримав посаду замісника пастора в Женеві і заступника редактора часопису *Christliche Welt* – найбільш впливового журналу ліберальних протестантів. Через два роки він став пастором маленького приходу в робітничому містечку Саффенвіль. Саме тут з його ініціативи відбувся переворот у богословській думці протестантизму ХХ століття.

У цьому контексті варто вказати на два фактори, що викликали розрив Барта з лібералізмом. По-перше, для щонедільних проповідей перед прихожанами в Саффенвілі ліберальне богослов'я виявилось неспроможним. По-друге, щоб відповісти на їх духовні потреби, Барта розпочав скрупульозне вивчення Писання – і відкрив для себе новий дивовижний світ Біблії, причому не людської релігії, нехай навіть створеної мудрими і благочестивими людьми, але Слова Божого. Пізніше він говорив: «Не думки людини про Бога створюють зміст Біблії, а думки Бога про людину» [1, с. 10]. Проповідуючи робітникам у Саффенвілі, Барта дійшов висновку, що біблійне богослов'я ліберального протестантизму, до якого він звик ще в студентські роки, тут мало потенційне. На думку Барта, авторитет Біблії перевищує авторитет церкви, це запис, по суті – найдавніше історичне джерело, що розповідає про походження, основи і природу церкви. Ось чому Священне Писання має в церкві високий, ні з чим незрівняний, авторитет. Барта завжди говорить про Біблію як про суто богодухновенну і віроповчально непогрішиму. Жоден авторитет він не ставить вище Писання.

Служачи на своєму приході в Саффенвілі Барта до завершення Першої світової війни, закінчив першу із своїх великих богословських праць – тлумачення «Послання до Римлян». Перше її видання вийшло в 1918 р., друге, в якому, словами самого автора, «від першого не залишилось каменя на камені» – в 1922 р. Власне остання редакція «Послання до Римлян» започаткувало переворот в богослов'ї ХХ століття. В 2005 р. був опублікований російський переклад цієї епохальної для протестантів праці.

Брюс Мак-Кормак у своєму основоположному дослідженні раннього богослов'я Барта зауважує, що «Послання до Римлян» стало вісником нового богослов'я, що завдало удару по основній концепції буржуазної культури кінця XIX ст. – уяві про індивідуальну людину як творця культури і історії [8, с. 141]. Антибуржуазність нового богослов'я Барта полягала в теоретичному обґрунтованому твердженні, що Бог і пізнання Бога ніколи не стануть «надбанням» людини (в будь-який момент вони можуть бути відібрані і сприйняті заново). У своїх «коментарях» Барт робив характерні випадки у бік релігії, пристосовану до потреб ідеалістично сконструйованого розвитку культури; релігію, завдання якої – забезпечити буржуазну культуру ідеологічною підтримкою [8, с. 141]. Він прагне показати, що пізнання Бога не може і не повинно відштовхуватись як від відправної точки – від релігійної людини. Ось чому він не припиняв повторювати, що істинне знання Бога не «належить» людині, не може стати його власністю і інкорпоруватися в його релігію. В другому виданні ця думка виражена з набагато більшою силою, ніж у першому. Барт підкреслює непізнаваність Бога. Бог перевищує цей світ. Він зовсім інший. Бог безконечно далекий і утаємничений від нас. Одкровення Бога є водночас одкровенням його трансцендентності і непізнаваності. Бог – не «опіум для народу», а межа для людства. Він не дарує блаженство і спокій, а бентежить і потрясає людину «кризами».

Книга Барта про «Послання до Римлян» насторожила біблеїстів, передусім байдужістю автора до питань, що їх найбільше хвилювали, питань, пов'язаних з історичними процесами розвитку людства. Однак, не можна стверджувати, що він повністю відкидав історико-критичний метод, що превалював у тодішньому богослов'ї. Барт визнавав його обмежену і відносну цінність. На його думку, він не є абсолютно зайвим. Однак у подальшому Барт чітко заявив: «Якщо мені прийшлося би вибирати між історико-критичним методом і благочестивим вченням про богодухновенність, я би, без жодного коливання, вибрав останнє, як більш широке, глибоке і важливе. На щастя, мені ніхто не нав'язує такого вибору» [1, с. 12]. Для Барта робота біблійного аналітика полягала не в тому, щоби відновити історичну ситуацію, в якій писав Павло, а щоби зустрітись віч-на-віч з тими ж богословськими реаліями, про які говорить апостол, і розділити його розуміння стану людини перед Богом. «Якщо ми вірно розуміємо себе, то наші проблеми – ті ж, що і у Павла. І якщо нам поталанить отримати усвідомлення ясності його відповідей, ці відповіді повинні бути нашими власними» [3, с. 84].

Барт як теолог і практикуючий віруючий був цікавим не лише для сучасників, а й богословів пізнішого часу. В 1951 р. Ганс Урс фон Бальтазар пише, що подібно до Августина, який пережив два навернення – спочатку від язичницьких блукань до віри в Бога істинного, а згодом – до того ж самого – від філософії неоплатонізму, якою насичені його ранні праці. Пройшов через два навернення і Карл Барт. Першим наверненням став для нього розрив з лібералізмом і повернення до діалектики, другим – перехід від діалектики до аналогічного богослов'я завдяки захопленню Ансельвовим онтологічним доказом буття Божого. Це повернення Бальтазар розглядає як вирішальний у творчій історії Барта, як розрив з минулим. Тезис Бальтазара полягає в тому, що діалектичний метод, до якого звертається Барт у «Посланні до Римлян», був не модифікований, а відмінений методом аналогії – не аналогії буття, яку привніс у католицьку богословську традицію Фома Аквінський, а аналогію віри, яку Барт знайшов у Ансельма Кентерберійського і яка визначила богословську структуру його праць після 1931 р.

Тим часом до створення «Церковної догматики» Барт пройшов великий творчий шлях. На сторінках цієї книги ми зустрічаємо надзвичайно ґрунтовний і глибокий аналіз важливих догматів християнства: троїстість Божества, Втілення, Творення і Викуплення, Священне Писання, Церкву. Ці пізніші богословські міркування цілком вкладаються в широкий контекст діалектичного богослов'я, заданий у «Посланнях до Римлян», хоч у «Догматиці» Барт звертає більшу увагу на позитивний, аніж на негативний, аспект діалектики. Адекватно оцінюючи творчий доробок Барта, Герхард Гоуге назвав його «Церковну догматику» одним з найвидатніших досягнень сучасної думки і, можливо, найбільш значущим досягненням систематичного богослов'я двадцятого століття» [1, с. 14]. А датський богослов Регін Прентер вважав «Церковну догматику» Барта «можливо,

наймогутнішою системою, яку тільки бачила історія» [9, р. 89]. До того ж, це надбання для богослов'я дало дещо і для церковної історії. Ті, хто мав бажання заглибитися в чималі екскурси, набрані дрібним шрифтом у «Церковній догматиці», виявили чимало відомостей з основних проблем в історії віровчення. Кожну з них Барт аналізує зі всією своєю принциповістю витонченістю. Без сумніву, багаточисленні історичні екскурси в «Церковній догматиці», в яких розглядається історія всього, від вчення про ангелів до образу Іуди Іскаріота, свідчать про широту ерудиції Барта і глибини його думки. Пауль Тілліх зізнався: «Це моя найулюбленіша книга із книг Барта» [1, с. 15].

Зрештою, здібність Барта до глибокого і послідовного аналізу не обмежується доктринальними тонкощами. У першому томі вибраних фрагментів із «Церковної догматики» міститься прекрасний зразок того, як Барт вмів аналізувати філософські аргументи, що представляють християнське віровчення у спотвореному вигляді, або, навпаки, що підтверджують його. Розмірковуючи над «Буттям Бога» як «люблячим у свободі», Барт стверджує: лише через самоодкровення Бога як Тройці ми пізнаємо, що значить бути особистістю, справжнім Я, яке бажає, пізнає і діє в любові. Тут, у просторікуватому екскурсі, де розглядаються сучасні докази «за» і «проти» особистості Бога – у Гегеля, Штрауса, Бідермана, Рітчля і Фейєрбаха Барт стає перед нами у всьому своєму блиску. Численні трактування Біблії у «Церковній догматиці» – один із найсуворіших і, водночас, надихаючих зразків екзегези в історії християнства. Барт проявляє тут також неабияку здібність до історичного аналізу всіх основних тем християнського віровчення. Нерідко ми бачимо Барта залученим у полеміку з великими філософами щодо питань, які справили вплив на християнську віру, нехай це буде Платон чи Арістотель, Гегель або Хайдегер, Кант чи Ніцше. Автор «Церковної догматики» демонструє винятковий дар займатися одночасно біблійною екзегезою, історичним аналізом і філософською критикою. Але яким би цінним, переконливим і захоплюючим не уявлявся нам його історичний, філософський і культурологічний аналіз, головним джерелом натхнення для Барта є Одкровення божественної благодаті в її всезагальності і неспростовності.

Але час минав і вносив свої корективи у розвиток богословської думки. З кінця 1960-х років богослов'я опинилося у стані кризи. На тлі рештків раніше сформульованих систем і хаотичного бродіння думок, настирливих спроб різноманітних шкіл вставити свій голос у богословське розмаїття, вплив Барта, Бульмана, Тілліха, Бруннера і братів Нібурів все більше відходило на задній план. В останню третину ХХ століття богослов'я цілковито втрачає точку опори і його перспективи в академічному світі виглядали вкрай непривабливо.

Аналізуючи деякі з останніх книг з постмодерністським обґрунтуванням богослов'я, Джон Р. Френк зауважує: «Коли в майбутньому історики стануть розглядати розвиток богослов'я у ХХ столітті, навряд чи можна сумніватися, що вище всіх буде поставлено ім'я Карла Барта як найвидатнішого і найвпливовішого богослова» [7, с. 16]. Упродовж декількох десятиріч, з 1940 до 1970 років, богослов'я Барта піддавалося жорсткій критиці і цькуванню з боку більшості протестантських богословів і біблеїстів в англомовному світі. Лише деякі з впливових богословів виявили бажання виступити на захист Барта і його богослов'я в академічному середовищі. Ті, кого спочатку зацікавили революційні прозріння його монументального коментаря на «Послання до Римлян», автора «Церковної догматики», відкинули Барта, знайшовши його занадто консервативним, антиісторичним з ідеєю одкровення і занадто прив'язаним до стародавніх традицій Отців церкви. Райнгольд Нібур, найбільш впливовий з американських богословів ХХ століття, визнавав роль Барта у становленні його самого як богослова. І хоча студенти Нібура в Єльському університеті уважно вивчали Барта, вони знайшли його богослов'я одкровення не зовсім корисним при серйозному штудіюванні проблем природи, культури і філософії [4, с. 19].

Радикальне ігнорування Бартом природного богослов'я і відмова визнати необхідність бодай якоїсь точки дотику між Богом і людиною для розуміння і трактування Одкровення – породило великі проблеми не тільки для європейських критиків Барта, зокрема Бруннера і Тілліха. Більшість північноамериканських богословів «Церковну догматику» Барта оголосили

богословською обузою. На їх думку, він належав до епохи діалектичного богослов'я, яке відійшло в минуле, втративши свою актуальність. Вважалось, що богослов'я потребує нових напрямків – таких, які пропонували Бультман, Тілліх і Нібур, проте аж ніяк не Барт.

В моді увійшли нападки на богослов'я Барта як на ексклюзивістське, авторитарне, супранатуралістичне і марне для адекватної реакції на виклики християнської віри з боку філософії і сучасної культури, а також для творчого богослов'я. Це протистояння Барту виходило не лише від провідних американських ліберальних богословів. Вороже до нього були налаштовані також і консервативні протестанти-євангеліки. Найбільш підозрілими для них були ідеї Барта про можливість всезагального спасіння, його розуміння авторитета Біблії, що відкидав статистичний погляд на одкровення, а також занадто важкий, на думку євангеліків, ліберальний багаж із його богословського минулого.

За виключенням Ганса Фрая, мабуть, ніхто в англосовітньому світі не міг би передбачити в 1970-ті роки, що богословський вплив Карла Барта відродиться в останнє десятиріччя ХХ століття і буде зростати в майбутньому. Річард Нойхаус – лютеранин, який навернувся в католицизм і став відомий широкій публіці як інтелектуал – впевнений, що через сотню років Барт буде один із двох богословів ХХ століття – таким, якого ще активно читатимуть. Другим буде римо-католицький богослов Ганс Урс фон Бальтазар, близький друг Барта й інтерпретатор його богослов'я. Відродження інтересу до Карла Барта в наші дні – це не тільки одна із основних рушійних сил західного богослов'я. Це також подія, яку багатьом важко пояснити і яку навряд чи можливо було передбачити.

Відроджений інтерес до Карла Барта – не лише американський феномен. Різке зростання кількості праць про Барта в Англії і Шотландії вдихнув нове життя в британське богослов'я. Такі відомі богослови, як Алан Торранс, Девид Форд, Тревор Харт, Колин Гантон, Джон Томпсон і багато інших, внесли значний вклад у бартівський ренесанс у Великобританії. Сьогодні практично неможливо прослідкувати за величезною кількістю літератури про Барта, що виходить у Північній Америці і Європі.

При житті Барта його книги знаходили вдача читачів не лише серед протестантів, й серед католиків. Призначення його професором систематичного богослов'я в університеті Мюнстера дало можливість познайомитися з католицьким богослов'ям, яке, на відміну від основної частини протестантського богослов'я, розгорталось в масштабах церкви, а не у свідомості особи або в межах релігійного досвіду окремого віруючого. Можливо, цей католицький вплив можна побачити в рішенні Барта припинити написання «Християнської догматики» після того, як в 1927 році вийшов її перший том. Він прийшов до думки, що догматика не є «вільна» наука, що вона нерозривно пов'язана з церквою. Працю богослова, за переконанням Барта, може відповідально виконати лише воцерковлений християнин, а не окремих автономний віруючий, який своє мислення базує на індивідуальній уяві про істину, що склалася в його власному розумі. Без сумніву, позбавляючи богослов'я від усіх небіблійних впливів і допускаючи в якості єдиного фактора, що визначає богословське мислення, божественне одкровення, Барт хотів слідувати підходу Кальвіна до процесу Богопізнання. Однак він пішов далі від свого попередника, назвавши його догматику «Церковною». Вживання Бартом слова «церковна» означає: він зі всією серйозністю ставився до цього, тому, що богослов'я не може само задавати собі свій об'єкт. Цей об'єкт дається богослов'ю, оскільки передує йому, відповідає вірі церкви в Бога, відкривається своєму Слову, а церква покликана бути свідком. Богослов'я є «церковним», оскільки воно представляє собою діяльність церкви, за допомогою якої церква перевіряє відповідність свого свідчення об'єкту віри, про який вона свідчить. Барт визнавав, що, допускаючи богословствування людини як відправний пункт Богопізнання, він поклоняється хибним богам. Йому прийшлося починати все з початку, застосовуючи новий підхід і новий метод. Його догматика повинна була стати не «Християнською догматикою», а «Церковною догматикою».

Якщо знайдеться богослов, праці якого змогли би захопити різні християнські конфесії зустрітися для обговорення спільних, а також відмінних рис їхніх доктрин, а головне, могли б стати для них джерелом натхнення перед лицем світу, байдужим або ворожим до істини, то

таким богословом, на наше глибоке переконання, є Карл Барт. Відродження інтересу до нього значною мірою пов'язано з усвідомлення того факту, що «Церковна догматика» може стати невичерпним джерелом для глибокого осмислення, що не зводиться до апологетичного викладу сутності християнської віри в світі, який у «злі лежить» (Івана 5;19) і давно втратив віру, надію і любов. На тлі безрадісного постмодерністського світу, сповненого сумнівів і цинізму, важко щонебудь протиставити впевненості К.Барта в істинності християнського Одкровення.

К.Барт – це випадок богослова-екуменіста, що настирливо прагнув до істини і при цьому активно шукав діалогу з тими, з ким мав принципові відмінності у поглядах. Все своє життя він комунікував не тільки зі своїми колегами з середовища кальвіністів і лютеран, а й з багатьма знаними католиками і православними теологами. [6, с. 110].

Висновок. Зростання інтересу до Карла Барта допомагає заново переоцінити богословську спадщину відомого протестантського теолога, який не лише оновив і систематизував богословські ідеї епохи пізнього модерну, а й заклав надійні основи для збагачення теоретико-методологічного ресурсу протестантської неортодоксії.

Література

1. Барт К. Церковная догматика. Том 1 / К. Барт / Пер. с нем. В.Витковский // Современное богословие. – М.: Библийско-богословский институт Св. апостола Андрея, 2007. – 560 с.
2. Барт К. Очерк догматики: Лекции, прочитанные в университете Бонна в летний семестр 1946 г. / Пер. с нем. Ю.А. Камельова. – СПб., 1969.
3. Гараджа В.И. Протестантизм / В. И. Гараджа. – М.: Политиздат, 1971. – 200 с.
4. Гараджа В.И. Кризис современного протестантизма и поиски «новой теологии» / В.И. Гараджа. – М., 1973.
5. Докаш В.І. Кінець світу: еволюція протестантської інтерпретації. Монографія / В.І. Докаш. – Київ-Чернівці: Книги XXI, 2007. – 544 с.
6. Теологический энциклопедический словарь // под редакцией Уолтера Элвелла. – М.: Ассоциация «Духовное возрождение» ЕХБ, 2003. – 1488 с.
7. John R. Franke, “God Hidden and Wholly Revealed: Karl Barth, postmodernity, and evangelical theology”. Books and culture, September/October 2003, Vol. 9, No. 5, p. 16.
8. Bruce McCormack, Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology (Oxford: Clarendon Press, 1995), p. 141.
9. Heinz Zahrnt, The Question of Gold (New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1966), p. 89.

Vladimir Leshan

Ideological values and the theoretical and methodological potential of creative heritage Karl Barth

The article is devoted to the theological heritage of the famous Protestant theologian who not only updated and systematized theological ideas of the late modernity, but also laid strong foundations of ideological and dogmatic principles of Christianity, which was an inexhaustible source of their deep understanding and enrichment.

Keywords: eschatology, neorthodoxy, soteriology, liberal theology, Apocaliptics, dialectical theology, "Church dogmatics", myth, theologian-ecumenist.

Владимир Лешан

Идейно-ценностный и теоретически-методологический потенциал творческого наследия К. Барта

Статья посвящена богословскому наследию известного протестантского теолога, который не только обновил и систематизировал богословские идеи эпохи позднего модерна, но и заложил надежные основы мировоззренчески-догматических основ христианства, что стало неисчерпаемым источником для их глубокого осмысления и обогащения.

Ключевые слова: эсхатология, неортодоксия, сотериология, либеральное богословие, апокалиптики, диалектическая теология, «Церковная догматика», миф, бытие, богослов-экуменист.